Almasjlasj riektájda rijkalasj doajmmaplána

Sisanádus rijkalasj unneplågojda Ráddidusá tjála 2001/02:83

FAKTABLAD

Justitiedepartementet

Ju 03.09 Juni 2003

lulesamiska

Ráddidus vattij ådåjakmáno 2001 rijkabiejvijda tjállagav "En nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna" (2001/02:83).
Tjála lij hámenis vuostasj Svierigin. Ráddidus dán tjállaga baktu vuodot tjoahkke vuojnov giehtadallamij almasjlasj riektáj gávttuj rijkalattjat.
Doajmmaplána dättot muhtem vuorodum ássjijt, aktan rijkalasj unneplågojda suojev.

Ma li almasjlasj riektá?

Almasjlasj riektá álgon FN:a aktisasj diedádusán almasjlasj riektaj gávttuj 1948 märostuvvin. Almasjlasj riektá li dan rájes måttijn konvensjåvnåjn vijdeduvvam ja tjielggiduvvam. Konvensjåvnå li stáhtajda juridihkalattjat nággijiddje ja deklarásjåvnå. Almasjlasj riektá njuolgadahtti vidjurijt stáhta ja aktugasj ulmutjij gaskan. Njuolgadusá li aktugattjaj tjanádum ja gálggá máhttet riektájt aktu jali aktan iehtjádij niektit.

Ma li de almasjlasj riektá?

Riektá ienemusát juogaduvvi umasse åsijda. Gaskanisá e árvon aneduvá ja gájka li sämmi ájnnasa. Gasskasattjat aktijbarggi ja sämmi ållesvuodas li oase. Ekonomalasj, sosiálalasj ja kultuvralasj ássje li guovddel politihkalasj ássjijda ekonomalasj juogadime, barggoviessoma, varresvuohtasujto, åhpadusá ja fuolkkepolitihka gávttuj tjanadum. Li gájkbadjásasj ássje buorrelágásj viessomvidjurijda. Da ássje guosski åvtåbále ájnas riektáássjijt degu buohtaárvvo sjiervij gaskan, sämmi bálkká jäbddásasj bargguj, riektá skåvllåj ja fáhkkalasj riektájda. FN:a konvensjåvnån ekonomalasj, sosiálalasj ja kultuvralasj riektáj gákttuj bäggaluvvá, stáhta galggá biedjamdagojt álgadahttet suojmma dájt riektájt ållidittjat.

Viesájdiddje ja politihkalasj riektá li moalggemfriddjavuohta, jáhkkudakfriddjavuohta ja fuolkkeviessomij riektá. Duodden li riektá ma rávkki aktugattja integritähttaj roattov valla stáhta aj suojev vaddá iehtjádij vuoledimijda, bv. buorkkum oarjjevuohtaj ja bijnedibmáj. Riektá le aj friddjavuodav ij galga soajttema baktu biesstet. FN:a aktisasj diedádusá milta almasjlasj riektáj gávttuj almasjlasj riektá galggi gåbttjåt divna ulmutjijt juska ulmusjtjärdda, lijkkebájnno, sjiervve, giella, jáhkkudahka, politihkalasj jali ietjá vuojnno, sisrijkasasj jali sosiálasj duohke, åbmudahka, máddo jali virgge ietján nåv gåhtjoduvvam tjuolldembuorgulvis. Dán buorgulvisán le aj tjuolldem seksualalasj vuoge diehti.

Dåbdijdusá li vuosedam ij-tjuolldemprinsihppa ja dan ållidimen le ájnas sisanádus ulmutjijda ma gulluji sisrijkasasj, álmmuktjerdak, gielak jali jáhkkudak unneplågojda, degu iemeálmmuga gávttuj. Bigoduvvam le vil dárbbo suojev ietjá rijkajgasskasasj konvensjåvnåj ållestit.

Svieriga dåjmadiddje

Ráddisusán ja stáhtalasj ja komuvnalasj tjuottjudusán le åvdåsvásstádus almasjlasj riektá e doajeduvá. Moatte dåjmadiddje sebrudagán, goappátjagá almmulasj ja aktugattja bargonisá doarjodi almasjlasj riektá åvdeduvvi ja suoddjiduvvi. Doajmmaplánan tjuovvo dåjmadiddje dättoduvvi: Rijkabiejvij ássjeulmutja, duobbmoståvlå, stáhtalasj tjuottjudusfábmudagá aktan ráddidusá ássjeulmutja, komuvna ja lánndadikke, barggomárnána oase, dåjmadagá ja aktugasj organisásjåvnå.

Almasjlasj riektájda doajmmaplána

Aktijdum násjåvnåj (FN:a) väráltkonferansan 1993 Wien almasjlasj riektáj gávttuj stáhta gåhtjoduvvin rijkalasj doajmmaplánaj almasjlasj riektájda vuododimev árvvaladdet. FN le vil jagijt 1995-2004 FN:a jahkelåhken åhpadussaj almasjlasj riektáj gávttuj diededam.

Svieriga doajmmaplána le barggojuohkusis Ráddiduskanslian aktisasjbargon bájken 240 rijkalasj dåjmadiddjij gárvveduvvam. Dåjmadiddje li ássjeulmutja, ietjá fábmudagá, åtsådiddje, aktugattja ja fáhkalasj organsisásjåvnå, aktan åvdåstiddjij dåhkkidum rijkalasj unneplågojs.

Doajmmaplána gájkbadjásasj ulmme le ållesvuodav gáhttit. Åvdedit Svierigis ja almasjlasj riektaj gájkbadjásasj vuojnov vaddet. Mierredit biedjamdagojt ma máhtti almasjlasj riektaj åvdedimev ja suojev buoredit.

Doajmmaplána stuorrát

Doajmmaplána le gålmmåjahkásaj ja le jagijn 2002–2004 fámon. Dan oajvveulme li:

- almalasj riektájt åvdedit ja suoddjit
- lasedum diedulasjvuodav dahkat almasjlasj riektá ássjij gávttuj
- bargo almasjlasj riektáj åvdemusát stáhta tjuottjudusán aktidimev åvdedit
- åhpadusáv buoredit almasjlasj riektáj birra

Åhpadus dåjmadime

Ráddidus adná åhpadus almasjlasj riektáj gávttuj le dárbbo buoreduvvat ja stuoráp sajev oadtjot svieriga sebrudagán. Diehto sosiálalasj, ekonomalasj ja kultuvralasj riektáj gávttuj le dárbbo sierraláhkáj nanniduvvat. Ráddidus le danen muhtem fábmudagájda barggogåhttjusav vaddám ietjas virggealmatjijda åhpadusájt almasjlasj riektáj gávttuj tjadádit. Ráddidus ájggu aj tjavtjan 2003 ja gidán 2004 virggealmatjijda ja åskelduvve ulmutjijda komuvnan ja lánndadikken konferensajt almasjlasj riektáj gávttuj fállat.

Diededimhádjem

Hájátjit diedov almasjlasj riektáj gávttuj le diededimstrategia hábbmiduvvamin. Ráddiduskanslia webbabielle almasjlasj riektájda le dán strategian oasse www.manskligarattigheter.gov.se. Webbabielen gávnnuji diededime almasjlasj riektáj gávttuj, vuododim ja ájnas ássjepáhppára guovlon, bv. svieriga diedádusa FN:a gähttjokommiteajda. Dá diedádusá gåvvådi vidjurav Svierigin almasjlasj riektáj gávttuj.

Lasedum aktidibme

Ráddiduskanslian le gasskasasj deparemännta barggojuogos vuododuvvam ulmijn gájkbadjásattjat aktidimev departementaj gaskan ássjij almasjlasj riektáj gávttuj lasedit. Vani válldet åvdåsvásstádusáv mij gullu fáhkkadepartementajda sijá ieme dåjman.

Barggojuohkusa dahkusin le aj doajmmaplánav gáhttit ja árvvaladdet.

Muhtem vuorodum ássje

Ráddidus ájggu ájgen muhtem vuorodum ássjij barggat. Vuorodum ássjijs moatte gulluji dakkir guovlojda ma li dättoduvvam aktavuodajn gå svieriga välggogisvuoda li rijkajgasskasasj organisásjåvnåjn guoradaládum. Vuorodum ássje li: rijkajgasskasasj suodje doarrádallama ja bijnedime vuosstáj, suodje tjuolldema vuosstáj i.s. seksuálalasj vuoge, sjierve, sáhtusvuoda, álmmuktjerdak ja kultuvralasj duoge

diehti, sáhtus ulmutjij riektá, máná riektá, vuorrasij riektá ja viessomássje ja sieradibme. Giehtadaláduvvi vil rijkalasj unneplågo ja sáme degu ássje friddjavuoda ieritválldema, riektá duobbmoståvllå gähttjalime, moalggemfriddjavuoda ja jáhkkudakfriddjavuoda gávttuj. Ráddidusá ulmme guovlon ja ájggeguovddel gárvedimbarggo dalloj doajmmaplanan diededuvvi. Mierredum proposisjåvnå ja ådå biedjamdago jnv. Svieriga rijkasjgasskasasj välggogisvuodaj gávttuj aj diededuvvi.

Divna vuorodum riektá gulluji aj rijkasasj unneplågojda ja sámijda. Tjuolldemássje giehtadaláduvvi stuorrát diehtobielen "Ett utvidgat skydd mot diskriminering" Ráddidus kanslia diehtobielen "Nationella minoriteter och minoritetsspråk- en sammanfattning av regeringens minoritetspolitik" ráddidusá unneplåhkopolitihkka ållåsappot gåvåduvvá. Vuollen riektálattjat rijkasasj unneplågoj ássje dättoduvvi.

Unneplågoj ja máttárálmmugij iemeriektá

Unneplågoj riektá gåvåduvvi i.s. 27 ártihkkalin FN:a konvensjåvnån viesájdiddje ja politihkalasj riektáj gávttuj. Riektá gávttuj ietjas kultuvrav, jáhkkudagáv dåjmadit ja ietjas gielav adnet ártihkkalin diededuvvá riektá galggi sierraláhkáj suoddjiduvvat. Europaráde rábmakonvensjåvnnå rijkalasj unneplågojda suoje gávttuj le masi Svierik jagen 2000 lihtudij. Svierik nanustahtij aj sämmi jage biejadusáv rijkadajva- jali unneplåhkogielaj gávttuj. Ráddimlágan, Svieriga vuodolágajs akta, diededuvvá i.s. álmmuktjerdak, gielak ja jáhkkudak unneplågoj máhttelisvuoda ájmon anedit ja åvdedit ietjasa kultuvrra- ja sebrudakviessomav viertti åvdeduvvat.

Rijkalasj unneplågo

Svieriga álmmuktjerdak ja kultuvralasj moattegärddásasjvuodan le guhka histåvrålasj dáhpe. Juohkusijs moatte ma li guhka ájgev unneplågo Svierigin årrum li aktijvalattjat ietjasa juohkusa kultuvrav ja gielav suoddjim. Vilá uddni li svieriga sebrudagás viesso oasse. Siján li ietjasa jáhkkudak, gielak jali kultuvralasjaktavuohta ja sihto ietjasa identitehtav ájmon anedit.

Svierigin li vihtta rijkalasj unneplågo: sáme (le aj iemeálmmuk), svieriksuobmelattja, duornusliegega, roma ja juvdára.

Svieriga unneplåhkopolitihka ulmme le suojev rijkalasj unneplågojda vaddet ja nannodit sijá máhttelisvuodajt bájnatjimfábmuj. Histåvrålasj unneplåhkogielajt doarjodit vaj viesso bisoduvvi. Tjadádittjat dáv moatte biedjamdago goappátjagá rijkalattjat ja dajvalattjat rávkaduvvi.

Unneplåhkogiela

Unneplåhkopolitihka giela li sámegiella (gájkka háme), suomagiella, meänkieli, romani chib (gájkka háme) ja jiddisj. Dájs li sámegiella, suomagiella ja meänkieli nåv gåhtjoduvvam dajvakgiela majda galggi garrasap suojev vatteduvvat. Danen le sierralágásj láhka biejadum mij riektáv vaddá muhtem komuvnajn dájt gielajt aktavuodan tjuottjudusfábmudagáj ja duobbmoståvlåj adnet. Riektá le aj åvddåskåvllå- ja vuorrasijhuvsov ållåsit jali oassen färttahasj gielan oadtjot.

Åvdedittjat rijkalasj unneplågoj gielav ráddidus le Stáhta kultuvrraráde budjehtas 7 miljåvnå kråvnå sierralagásj doarjjagij várraj biedjam. Skåvlå oahppaplána li vil rievddaduvvam vaj máhttá vuojnnet diedo galggi rijkalasj unneplågoj ja unneplåhkogielaj birra vatteduvvat. Svieriga televisjåvnnå, Sveriga rádio ja åhpadusrádio jagen 2002 oadtjun ådå sáddimlåbijt mij i.s. sisanet sáddaga unneplåhkogielajda galggi lassánit.

Roma

Moatte roma viessu vattes vidjurijn ja e sebrudagán oassálasste. Roma gáddemis ja tjuolldemis sierraláhkáj garrasit dejvadalli, ájnnasit nissuna. Svieriga ráddidus le 1996 rájes roma organisásjåvnåj aktisattjat njuolgadahtedum hámijn barggam. Nannodittjat vil aktisasjbargov romalasj organsisásjåvnnåviessomijn jagen 2002 ráddidussaj bagádus orgánan Ráde romalasj ássjijda ásaduváj. Ráden le vijdesbirástiddje romalasj åvdåstibme. Åvdåstiddje Integrasjåvnnådåjmas, Ássjeulmusj álmmuktjerdak tjuolldema vuosstáj ja Svieriga Komuvnnalihtto vil oassálassti. Demokratia- ja integrasjåvnnåminisster Mona Sahlin le ráden åvddåulmusj. Ienebuv romaj birra Svierigin máhtá diehtobielen "Sweden's Roma- a National Minority" låhkåt.

Sáme

Sáme li goappátjagá rijkalasj unneplåhko ja iemeálmmuk. Máttarálmmugin le sierralágásj aktavuoda baktu ednamij ja tjáhtjáj dárbbo ienep riektájs gå unneplågo ietján. Åvdedittjat identitehtas ja kultuvras le ienemusát iesjmierredibme. Ietján gå åvdep nammadum rijkajgasskasasj njuolgadusá le aj ILO:a konvensjåvnnå (nr 169) iemeálmmuga ja máttarálmmuga gávttuj iesjtjuottjodim rijkajn.

Svierik ij le ajn dán konvensjåvnnåj säbrram, mij le rijkajgasskasasj lájtov buktám. Guoradalle vuosedij guoradallamin Samerna - ett ursprungsfolk i Sverige/Sáme iemeálmmuk Svierigin (SOU 1999:25) muhtem biedjamdagojt ma beras lulun tjadáduvvat vaj Svierik galggá mahttet njuolgadusájt konvensjåvnån tjuovvot. Sebratjit Svierik dalla aktijvalattjat

barggá hieredisájt gádodit. Ulmme Svieriga sámepolitihkkaj le viesso sáme kultuvrra vuododum ekologalasj nanos boatsojäládussáj ja ietjá sáme äládussáj. Ulmme le aj lasedum sáme iesjmierredibme.

Sámedikken mij jagen 1993 vuododuváj le i.s. viddnon stáhta doarjjaga sáme kultuvrraj ja sáme organsisásjåvnåjda juogedime gávttuj mierredit. Mierret aj sámijda ietjá sajij biednikluohkoj juogedime gávttuj. Sierra guoradalle le Sámedikke organisásjåvnåv guoradallam ja le árvvadallamav "Sametingets roll i det svenska folkstyret" (Sou 2002:77) vaddám. Guoradallam dálla Ráddiduskanslian gárveduvvá.

Ráddiduskanslian le ájgen 2001 gitta 2004 rijkalasj diedimdåjmadibme ulmijn dåbdov ja dádjadusáv sámij ja same kultuvra birra lasedit. Ráddidus le dán rádjáj 16 miljåvna kråvnå várraj biedjam. Ulmijn lasedittjat dåbdojt sámij birra ja duostotjit tjuolldemav ja kultuvralasj vuosteldimijt dåjmadibme le bájkálasj jali dajvak prosjevdajda dagádum. Sámeássjijda diedemguovdátja vuododibmáj li 16 miljåvnåjs 3 miljåvnå várraj biejadum. Ulmme åvddålijguovlluj sjaddá rijkalattjat gájkbadjásasj i.s. diededimabnnasijt ja oahppamnävojt sámij birra hábbmima baktu. Åhpadiddjijt joarkkeåhpadit ja musea- ja girjjevuorkkádåjmav ulmijn básadiedoj sámij birra doarjodit.

